

Войтович П.П.,
*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
доктор філософії в галузі права*

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯК ВИБІР ДЕРЖАВИ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО РОЗВИТКУ

Питання щодо вибору та права вибору є складним та дискусійним. Це пов'язано із багатоаспектністю поняття «право» та відсутністю єдності у розумінні категорії «вибір».

Вибір розуміється у взаємозв'язку процесу прийняття рішень та об'єктивації результату даного процесу (самого рішення).

В філософії «вибір» розглядається через поняття «воля» і «свобода». Свобода людської волі виражає активну, цілеспрямовану, перетворюючу роль людини по відношенню до детермінуючих обставин, індивідуально неповторне відображення об'єктивних причин у людській діяльності. Свобода волі – це і свобода бажання, і свобода вибору поведінки, і відсутність примусу.

Вибір – це розумова, свідомо-вольова діяльність суб'єкта по визначенню варіанта поведінки в певній сфері та об'єктивація її результату у діянні суб'єкта.

Засноване на свободі волі право вибору виступає найважливішою стороною соціального (у тому числі, правового) регулювання поведінки людей.

Вибір проявляється у процесі реалізації правових приписів, під час поєднання волі держави з волею окремих суб'єктів права, у тому числі щодо взаємодії держави з іншими суб'єктами міжнародного права.

Отже, однією із сфер реалізації права вибору є зовнішня політика, що проводиться державою та її уповноваженими суб'єктами.

З появою держави, тобто універсальної політичної організації, що діє на основі адміністративно-територіального поділу і громадянства та здійснює за допомогою спеціалізованого апарату управління, арбітрування та легальний примус [Чиркин В. Е. Основы сравнительного государственного управления. - М., 1997. -

С. 15], виникла необхідність у співпраці та спілкуванні з іншими державами, у діяльності, що виражає загальний курс держави у міжнародних справах (у зовнішній політиці). Зовнішня політика є однією із найважливіших функцій держави, що визначає її сутність, адже функціонування і розвиток будь-якої держави як суб'єкта міжнародного права і міжнародних відносин не може відбуватися без зовнішніх зв'язків з іншими суб'єктами міжнародного права. Це об'єктивна необхідність існуючого суспільного розвитку.

Природу і сутність зовнішньої політики визначити чітко і однозначно украй складно. Вона є переважно сумою окремих, ситуативних рішень і дій, чітко видимий зв'язок між якими дуже важко простежується і пояснюється. Крім того, зовнішня політика практично всюди виступає у формі подвійної суміші компромісів – з одного боку, між національними політиками і державними діячами і між національною дипломатією, а з іншого боку, - між певною державою і її зарубіжними партнерами і супротивниками в цілях співробітництва, задля задоволення своїх інтересів і певного обопільного розвитку.

Сполучаючи і підпорядковуючи інтереси суверенних держав, інтереси всього людства і окремих його частин, зовнішня політика була і залишається вельми подвійною; у ній знаходять своє віддзеркалення і ідеалістичні уявлення про справедливий устрій світу, і жорсткий практичний розрахунок владних еліт, що відрізняють потреби своїх країн, що породжуються ситуацією, яка складається, від перспективних цілей перетворення світового порядку.

Зовнішня політика є складовою частиною політики в цілому, яка має всеохоплюючий характер і велике значення у регулюванні суспільних відносин.

Ю.І. Казанцев вважає, що зовнішня політика є загальним курсом держави у міжнародних справах [Казанцев Ю.И. Международные отношения и внешняя политика России (XX в.). – Новосибирск, 2002. – С. 339]. Вважаємо таке визначення вірним, але таким, що потребує уточнення. Зовнішня політика, дійсно, є курсом держави, її вибором, але сьогодні такого вибору недостатньо, адже необхідне співробітництво, взаємодія суб'єктів міжнародного права.

Про це пишуть і В. Баштанник та Є. Суліма: «Зовнішня політика – це діяльність держави на міжнародній арені, яка регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності, спирається на економічний, демографічний, військовий, науково-технічний і культурний потенціали взаємодіючих держав» [Баштанник В., Суліма Є. Удосконалення управлінської діяльності у системі зовнішньої політики України: методологія проблеми // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2003. - №3. – С. 52-65], являє собою вибір держави як суб'єкта міжнародного права.

В сучасних умовах глобальних трансформацій світу особливої значущості набуває проблема наслідків впливу культурного чинника на зовнішню політику. Культура виступає як арена найбільш стійкої взаємодії народів, їх взаємного збагачення і розуміння. Люди і країни підпадають під вплив своїх культурних відмінностей, які відображають їх цінності, точки зору, інтереси, звичаї, історичні надії і побоювання [Кучмій О.П. Вплив культурологічних чинників на структурні частини світової політики // Вісник «Міжнародні відносини». – Вип. 22. – С. 151 – 153]. Різні держави і різні регіони мають різний рівень стратегічних переваг, які укорінялися ще на ранньому етапі існування і формують досвід держави, і певною мірою потрапили під вплив з боку філософських, політичних, культурних і пізнавальних характеристик держави і її еліти. При цьому міжнародне право спрямоване на співпрацю між різними правовими культурами, на їх спільний та індивідуальний розвиток, їх симбіоз.

Зовнішня політика базується на численності координат. Серед них: внутрішньополітичне середовище, умови, ресурси, визначення її цілей та задач, склад соціальних сил і груп, характер і зміст суспільних інтересів, ступінь підтримки всередині країни та інші.

Досить важливою проблемою дефініції зовнішньої політики є проблема розуміння її взаємозв'язку із внутрішньою політикою держави. Оскільки

зовнішня політика є діяльністю держави, вона не може бути відокремлена від політики внутрішньої, більш того, вона є похідною внутрішньої політики.

Зміст політики, об'єктивно обумовлений волею народу (громадянського суспільства), фактично опосередковується його повноважним інституційним представником – державою. Це зумовлено тим, що значна частина внутрішньої і зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесенням політико-правових рішень, впроваджується у нормативній формі та спирається на міжнародно-правові принципи.

В цілому зовнішня політика залежить від ступеня адаптації держави до середовища, в якому діють подібні до неї, від співробітництва, кожна з країн керується переважно власними національними інтересами, тому необхідне поєднання цих інтересів, їх певне врахування.

Сучасна інтерпретація змісту зовнішньої політики не може обмежуватися вузькоприкладним підходом, який зводить її призначення до прагматичних завдань оцінки адекватності діючого законодавства у цій області і його подальшого вдосконалення. Вбачається, що за своєю суттю і соціальним цілям зовнішня політика повинна відігравати роль особливого і необхідного компонента державної політики, сприяти закріпленню і забезпеченню політичного вибору країни, санкціонованого волею народу і прийнятого його політичними лідерами.

Можна стверджувати, що зовнішня політика є спробою адаптувати національну суспільно-політичну систему до міжнародної, а загалом вона спрямована на досягнення та підтримання динамічної рівноваги між ними, розвиток цих систем.

Головною метою зовнішньої політики являється забезпечення національних інтересів, чого неможливо досягти без розвинутої співпраці, без поваги законних інтересів інших країн та міжнародної спільноти в цілому.

Основні завдання зовнішньої політики - це зміцнення суспільного устрою держави шляхом зміцнення її положення в системі держав, а також

захист на міжнародній арені інтересів всього народу. Отже, основна мета – це розвиток держави, народу, вирішення глобальних проблем сучасності, чого неможливо досягти без співпраці, без обмежень свого суверенітету, у тому числі на користь повноважень міжнародних організацій та інших міжнародних інституцій, шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових норм, а тому міжнародне право може вважатися правом розвитку.

Так, М. Баймуратов відзначає, що міжнародне право як результат суспільної практики, з'явившись як спосіб усвідомлення людьми (групами, класами) свого матеріального інтересу, особливо у зв'язку з міжнародними відносинами, що постійно змінюються, надавало і здійснює величезний вплив на розвиток держав і народів. Міжнародне право – це система юридичних принципів і норм договірної і звичаєвої характеру, угод, що виникають в результаті взаємодії (співробітництва) між державами і іншими суб'єктами міжнародного спілкування і регулюють відносини між ними в цілях мирного співіснування [Баймуратов М.А. Международное публичное право. – К., 2004. – С. 6], тобто розвитку.

Ефективність міжнародного права як права всеосяжної безпеки і колективної відповідальності держав перед людством, як права розвитку, припускає конструктивну співпрацю учасників міжнародного спілкування у вирішенні двох основних завдань, а саме забезпечення функціонування того механізму підтримки миру, яким міжнародне співтовариство вже володіє, а також вироблення нових правових норм.

Об'єктом правового регулювання міжнародного права є міжнародні відносини – відносини між державами як суб'єктами міжнародного права [Див. детальніше: Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. – М.: Международные отношения, 1981; Черкес М.Е. Международное право: Учебное пособие. – Одесса: Юридическая литература, 2004. – С. 118].

Кожна держава – суб'єкт міжнародного права – проводить на світовій арені свою зовнішню політику, але роблять це уповноважені на те державні

органи зовнішніх зносин. І вони повинні бути визнані в цій якості міжнародним правопорядком. Саме вони здійснюють вибір, керуючись певними інтересами та залежно від існуючих умов.

Як справедливо відзначає Ю.Д. Ільїн, політика і право знаходяться у постійній взаємодії. Це процес і він об'єктивний. Поза політичним життям право стає безжиттєвим, а насправді кожна норма повинна обслуговувати саме життя [Ильин Ю.Д. Международное публичное право: лекции / Ю.Д. Ильин. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма, 2008. – С. 197].

Політика як цілеспрямована діяльність є невід'ємною частиною життєдіяльності людини, через яку реалізуються загальнонаціональні, групові та індивідуальні інтереси, здійснюється регулювання, реформування або навіть зміна суспільних систем. Про таку зміну міжнародного права, а саме про трансформацію його в право розвитку, співробітництва можна говорити сьогодні.

Політика являється домінуючою сферою соціального і духовного життя суспільства і значною мірою визначає сучасне міжнародне право як право розвитку.

У демократичному суспільстві політика здійснюється для людей і через людей. Загальними засадами демократичної політики є: оптимальне сполучення універсального і національного; гуманістична спрямованість, подолання насильства і злочинності; моральність та патріотизм. Вважаємо, що ці характеристики є у тому числі характеристиками розвитку.

Отже, міжнародне право є сукупністю юридичних норм і інститутів, регулюючих відносини в міжнародному співтоваристві з метою встановлення в ньому миру, справедливості і сприяння його розвитку [Тускоз Ж. Міжнародне право. – К., 1998. – С. 9].

Як пише Вираллі, міжнародне право розвитку відображає трансформацію, яку зазнає міжнародне право у цілому, перехід від права мирного співіснування (класичного міжнародного права) до міжнародного права співробітництва [Virally M. Ou en est le droit international du developement?

/ Michel Virally // *Revue juridique et politique, independence et cooperation*. – 1975. – № 3. – Рр. 219-280].

У зв'язку з цим Моріс Флорі та Аллен Пелле справедливо ототожнюють міжнародне право розвитку з міжнародним правом. Міжнародне право розвитку, на їх думку, надає міжнародному праву цілеспрямованості. В якості мети виступає боротьба з економічною відсталістю та досягнення слаборозвинутими країнами справжньої незалежності [Flory M. *Droit international du developpement*. – Paris: Presses Universitaires de France, 1977. – Р. 31], а також перетворення діючого міжнародного права на активний інструмент скорочення нерівності у розвитку [Pellet A. *Le droit international du developpement*. – Paris: Presses Universitaires de France, 1978. – Р. 6].

Право розвитку об'єднує всі норми, спрямовані на міжнародне сприяння розвитку [Тускоз Ж. *Міжнародне право: Підручник*. Пер. з фр. – К.: «АртЕк», 1998. – С. 274-278]. Міжнародне право розвитку - це новий вимір міжнародного права, це спосіб перегляду міжнародного права.

Рівень розвитку міжнародних відносин характеризують відповідні наміри в зовнішній політиці держав щодо зміцнення демократії і прав людини.

З іншого боку, ступінь забезпеченості основних завдань зовнішньої політики, ступінь забезпеченості інтересів держави все більшою мірою залежить від її відносин з іншими країнами. Незалежні держави не розвиваються у вакуумі, вони взаємодіють один з одним і виступають суб'єктами політики більш високого рівня – світової політики, тобто держави діють у сфері міжнародних відносин.

Міжнародні відносини виступають тим простором, на якому стикаються і взаємодіють на різному рівні (глобальному, регіональному, багатостронньому і двосторонньому) різні сили: державні, військові, економічні, політичні, суспільні і інтелектуальні [Цыганков П.А. *Теория международных отношений*. – М., 2004. – С. 20].

Як зазначає А. Мурадян, всі міжнародні відносини можна підрозділити на два основні типи: відносини суперництва і відносини співпраці [Мурадян А.

А. Самая благородная наука (Об основных понятиях международно-политической теории). – М., 1990. – С. 8-10]. Така співпраця неможлива без зовнішньої політики. Зрештою міжнародні відносини складаються, перш за все, з сукупності зовнішньополітичної діяльності держав, які є основними учасниками міжнародних відносин і як самостійні суб'єкти, і як члени яких-небудь організацій.

Зовнішня політика регулює відносини даної держави з іншими державами, забезпечує реалізацію її потреб та інтересів на міжнародній арені.

Міжнародні відносини стають все більш універсальними, різноманітними, всеосяжними, рівно зобов'язуючими для всіх суб'єктів міжнародного права, у зв'язку з чим їх необхідно розглядати як цілісну систему і навряд чи сьогодні можна зрозуміти зовнішню політику тієї або іншої держави, якщо розглядати її ізольовано від системи міжнародних відносин, в яку ця держава входить і яка в певних межах детермінує його зовнішню політику [Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. – М., 1981. – С. 29].

Важливо підкреслити і такий значущий напрям зовнішньої політики, як участь в міжнародних організаціях, яка відкриває додаткові можливості активної участі в міжнародних відносинах.

Сама по собі сучасна міжнародна система виключно складна. Наявність на світовій арені різних центрів сили, культур і цивілізацій не підлягає сумніву. Головне питання полягає в тому, які висновки роблять з цього державні діячі і дипломати, як вони використовують цю обставину в зовнішньополітичних цілях.

Всі країни повинні бути зацікавлені в стабільній системі міжнародних відносин, заснованій на принципах рівноправ'я, взаємної поваги і взаємовигідної співпраці і інших принципах міжнародного права. Ця система покликана забезпечити надійну безпеку кожного члена світової спільноти в політичній, військовій, економічній, гуманітарній і інших областях.

Проте з тих або інших причин держави далеко не повно використовують потенціал міжнародного права. Як справедливо відзначає російський вчений І. І. Лукашук, багато з них, у тому числі і великі, не поспішають з його прогресивним розвитком, і, перш за все з вдосконаленням механізму його функціонування [Лукашук И.И. Внешняя политика России и международное право. – М., 1997. – С. 8].

Тут варто пам'ятати, що право додає обов'язковий характер політичним вимогам народу. Тим самим воно закріплює відносини, що складаються в результаті певної політики, і додає їм стійкості. У праві політика знаходить свій найбільш безпосередній вираз.

Закріплюючи політичні вимоги в певні стандарти поведінки, право додає їм характер загальнообов'язкових норм, але ці норми неодмінно спираються на загальні юридичні принципи, що їм передують, виражають правосвідомість того або іншого класу, або народу – в демократичному суспільстві, і набувають самі по собі відносну самостійність.

Право не тільки закріплює відносини, що складаються в результаті здійснення політики, але і створює організаційні форми здійснення політики.

З іншого боку, політика активно впливає на право. Роль політики в процесі правотворчості виключно велика. Політичні ідеї нерідко перетворюються на принципи права, а конкретні політичні вимоги, політичний вибір стають спеціальними правовими нормами. Політика також значною мірою визначає зміст процесу здійснення права, застосування його на практиці. Це зовсім не автоматичний процес, а процес свідомої людської діяльності, результат вибору.

Міжнародне право і зовнішня політика – це також дві окремі, але нерозривно зв'язані і такі, що узгоджуються між собою сторони міжнародного життя: зовнішня політика, активно беручи участь в створенні і здійсненні норм міжнародного права, разом з тим підкоряється цим нормам; міжнародне право,

що складається і застосовується в процесі зовнішньополітичної діяльності, в той же час встановлює рамки і форми цієї діяльності.

Зовнішня політика, застосовуючи норми міжнародного права, наповнює їх тим конкретним політичним змістом, залежно від якого може змінюватися їх реальне значення в міжнародному житті. Соціально-політичний зміст тих або інших норм і інститутів міжнародного права міг змінюватися не тільки в різні історичні епохи, але навіть впродовж однієї і тієї ж епохи залежно від характеру тієї зовнішньої політики, яка застосовувала дані норми і інститути, залежно від вибору.

Одні і ті ж норми міжнародного права, що застосовуються відповідно до їх юридичного змісту, можуть в різних випадках служити різним політичним цілям і мати неоднаковий соціально-політичний зміст, хоча, як би далеко не йшла ця відмінність, політика, здійснювана за допомогою міжнародно-правових норм, не може підривати ані принцип мирного співіснування, ані принцип суверенітету, ані інші непорушні основи сучасних міжнародних відносин і міжнародного права.

Вплив міжнародного права на зовнішню політику виявляється в трьох аспектах: по-перше, міжнародне право, накладаючи на держави певні зобов'язання, створює обмеження для їх зовнішньої політики, що запобігають діям, несумісним з нормами міжнародного права. По-друге, міжнародне право, надаючи державам певні права, надає їм додаткову можливість і засоби для відстоювання інтересів, що охороняються цими правами, тобто служить опорою для їх зовнішньої політики, їх вибору. По-третє, міжнародне право містить норми, що регламентують діяльність органів, що здійснюють зовнішню політику [Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. – М., 1981. – С. 7 – 9].

Специфічність міжнародного середовища, у якому здійснюється зовнішня політика, зумовлюється: поліцентризмом, складністю, системністю, глобальністю, культурним плюралізмом та інформаційною неоднозначністю

[Мальський М., Мацях М. Теорія міжнародних відносин. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002].

Як зауважує Дж. Розенау, зовнішньополітична діяльність побудована на взаємодії двох співвідношень: розташування і динаміки сил на міжнародній арені та внутрішніх чинників, передусім соціальних [Розенау Дж. К исследованию взаимопересечения внутривполитической и международной систем // Теория международных отношений: Хрестоматия / Под. Ред. П.А. Цыганкова. – М., 2002. – С. 174].

Будь-яка зовнішня політика є спробою адаптувати національну суспільну-політичну систему до міжнародної, а загалом можна стверджувати, що вона спрямована на досягнення та підтримання динамічної рівноваги між ними [Мальський М., Занько Ю., Мацях М. Проблеми наукового дефініювання та особливості наукової інтерпретації поняття зовнішньої політики // Вісник Львівського Університету. Серія Міжнародні відносини. – 2004. – Вип.11. – С. 3-11], тобто розвитку, чого неможливо досягти без тісної співпраці.

Політика як вибір у вирішальному ступені визначає напрям розвитку міжнародного права. При цьому роль зовнішньої політики у взаємодії національного права з міжнародним [Хижняк В.С. Роль внешней политики Российской Федерации во взаимодействии российского национального и международного права // Правовая политика и правовая жизнь. – 2003. – № 4. – С. 107-112.] полягає в тому, щоб надати як можна більший вплив на формування і розвиток в міжнародному праві тих норм і інститутів, які максимально відображатимуть національні інтереси, вибір держави і сприятимуть досягненню інтернаціональних інтересів, розвитку.